

Bakytgöl KULZHANOVA

**al- Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi
KAZAKHSTAN ALMATI**

OĞUZ KIPÇAK ESERİ - «KUTADGU BİLİG»

OĞUZ KIPÇAK ESERİ - «KUTADGU BİLİĞ»

Bakytgöl KULZHANOVA¹

Özet: Çok eski dönemlerde yaşamış olan Türk halkları gelecek kuşaklara paha biçilmez tarihi, medeni, ilmi miraslar, yadigarlar temsil etmişler. XI asırda Türk Halklarının yüceliğini ispatlayan yadigarlarımız da az değil. İşte, Türk halkları, bu asırda ortaya çıkan çok değerli iki yadigarlarıyla övünmeğe hak kazanmışlar. Bu eserlerden biri de XI asırda dünyaya meşhur olan Yusuf Balasağın'un "Kutadgu Biliğ" destanıdır. Destan'ın günümüzde yaşayan Türk halklarına, Türk dillerine müşterek bir miras olduğunu bütün alimler kabul etmişlerdir. Eski Türk edebi dilinin oluşması için bütün Türk halkları büyük bir emek ve çaba göstermişler. Lakin, her eseri incelemiş bölgelerde kabilelerin ilgi ve düşünceleri farklıydı. Dolayısıyla Oğuz, Kıpçak, Karluk-Uygur dilleri grubunun her eser için harcamış gayretleri ne kadar olduğu söz konusudur. Eserin temelini atan Türk halkları dillerinin bunun gibi tarihi mirasa ilgisinin olup olmadıklarını araştırmak pek de kolay değildir. Bunun için böyle tarihi eserlerimiz çeşitli yollarla incelenmek üzere, miras konusunda önemli rol oynayan Türk halkları dilleri ile bu dilin lehçesi, grammtik açısından bütün özellikleri ile benzerlikleri ortaya atılması gerektir.

Türkolojide "Kutadgu Biliğ" destanı Karluk-Uygur dillerinde yazılmış denilen fikir uzun yıllardır kabul edilmişti. Bu ifade destanın net bir şekilde incelenmesinden önce ortaya koyulmuştu. Edebi eserin dili araştırıldıktan sonra, böyle bir fikrin yanlış olduğu ortaya çıktı. Eserin fonetik-morfolojik, leksikolojik karşılıkları yadigarın Oğuz- Kıpçak dillerinde yazılmış olduğunu ifade ediyor. Diğer bir deyişle, Oğuz ve Kıpçak dillerine ait unsurlar eserde sık kullanılmaktadır. İşte bu da edebi eserin hangi dilde yazıldığını ispatlayan özelliklerinden sayılır. Kaşgarlı Mahmut "Divani –ü Lüğat-it Türk" adlı çok meşhür sözlüğünde her kelimenin hangi kabileye ait olduğunu karşılayarak yazmıştır. Oğuz – Kıpçak veya Oğuz, Kıpçak dillerine dair sayılan kelimelerin birçoğu "Kutadgu Biliğ'te" bulunuyor. Buna karşın Karluk-Uygur dillerine dair sayılan kelimeler ise bu eserde çok az görünmemektedir. Bu da "Kutadgu Biliğ'in" Oğuz-Kıpçak diline mensup olduğunu ispatlayan tarihi gerçektir.

Günümüzde bu edebi eser incelenmektedir. Yukarıda belirttiğimiz fikirlere kuşkusuz ilmi incelenme yapılacaktır. Böylece hemen hemen Oğuz, Kıpçak

Doç.Dr., El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji ve âlem Dilleri Fakültesi Kazak Dil Bilimi Bölümü,
bahit777@mail.ru

dilleri mirasçılarının Türk, Kazak, Karakalpak, Azerbaycan dillerinin bu esere döktükleri çaba, gayretleri açıklanacaktır.

Kısacası, biz bu makalemizde Türkolojide “Kutadgu Biliğ” Karluk-Uyğur dillerinde yazılmış denilen fikri ilmi incelenmeler sayesinde yok ederek, eserin Oğuz-Kıpçak dillerinde yazıldığını ispatlayacağız.

Anahtar kelimeler: Türk halkları, Oğuz-Kıpçak, Kutadgu Biliğ’in, Oğuz, Kıpçak dilleri.

OGUZ-KİPÇAK MANUSCRİPT – “QUTADGU BILIG”

Abstract: A huge historical, cultural, scientific and literary heritage has come from Turkic people who lived in the times ahead of our era. There are enough manuscripts that describe a high degree of the development of the Turkic people belonging to the XIth century. One of them is a poem "Quradgu Bilig" by Yusup Balasaguni which was written during the most flourishing period of Karakhan state. Any ancient Turkic manuscripts are a common heritage for modern Turkic people. Because origin of almost all modern nationalities took part in formation of ancient literary Turkic language. However, the degree of participation of certain tribal unions is different depending on where the works are written. Therefore question arises on "the degree of contribution of Oguz, Kipchak-Karluk and Uighur language groups to each monument". Determination of contribution of the Turkic language, which is a founder of the manuscript, to this historical heritage is not an easy work. The monument needs a comprehensive analysis, it should be compared with all Turkic languages with their dialects that may have any connection with the heritage, similarities and differences should be found out. Accurate scientific definitions on the language of historical written manuscripts by Turkologists are not given till nowadays because it hasn't been investigated comprehensively.

It's believed that "Qutadgy Bilig" was written in Karluk and Uigur languages in Turkic Studies. This assumption is expressed in a hurry because studies on this poem haven't been investigated in detail. Which language was a dialectic basis for literature of Karakhan state? In our opinion, it is tribes of **Argu** and **Chygyl**. It's assumed taking into account data of Mahmud Kashkari. It's proved that some frequent and words of mass use in the Karakhan literature are words of tribes of Argy and Chygyl. Consequently, according to point of view of the Kazakh turkologist B. Sagyndykuly, manuscript "Qutadgu Bilig" was written in argu-chygyl version of the ancient Turkic literary language. If the fact that tribes of **Argy** and **Chygyl** are mixed with Ogyz and Kypchak tribes are taken into account, this assumption can be updated as follows: Ogyz-Kypchak version of the ancient Turkic literary language.

Elements of Oguz and Kipchak languages are more peculiar to the manuscript rather than elements of Karluk and Uighur languages. Origin of each word of "Diواني Lugat-at Turk" written by Mahmud Kashkari is shown next to it. Majority of words peculiar to Oguz and Kipchak languages are often present in the manuscript "Qutadgu Bilig". On the contrary, words peculiar to Karluk and Uighur languages are rare in the manuscript. Opinion on "Qutadgu Bilig" was written in Oguz and Kipchak languages can be a historical data.

This literary heritage is currently being studied in detail.

We can claim that opinion on “manuscript was written in Karluk and Uigur languages” is unreasonable according to phonetic, morphological, lexical and textual comparison of it. The truth is always needed for history.

Key words: Turkish peoples, Oguz-Kipchak, Kutadgu Bilig, Oguz, Kipchak languages.

Türk halklarının orta asırda yazılmış eserleri günümüzde de değerini korumaktadır. Bu eserlerin hayatımızda önemli yeri vardır. XI. Yüzyılda yazılan Yusuf Has Hacib Balasagun’un “Kutadgu Bilig” adlı eseri bu önemli değerlerden biridir. Eserin konumu Karahanlılar devletinin zirvede olduğu dönemlere denk gelmektedir. Eski Türk eserlerinin her biri Türk halklarının ortak mirası olarak bilinmektedir. Genel olarak Türk halkları “eski Türk edebi dilinin” oluşmasına aynı anda katkı sağlamıştır. Ayrıca her eserin yazıldığı topraklardaki belli bir tayfanın katılım seviyeleri farklı olmuştur. Burada “Oğuz, Kıpçak, Karluk – Uygur lehçelerinin her esere kattığı pay ne kadar?” şeklindeki sorular ortaya çıkar. Eserlerin temelini oluşturan Türk dillerinin böylesine tarihi eserdeki payını açıklayıp ortaya çıkarmak basit değildir. Bunun için eser her yönden incelenerek, esere yakından ilgili lehçeyi, ağzı karşılaştırarak benzerlikler ve farklılıklar ayırt edilmesi gerekir.

Tarihi yazılı eserler her yönüyle ele alınmadığı için bu eserlerin dili hakkında Türkolog bilim adamları bilimsel açıklık getirmiş değildir. Bu sıralar bazı Türkologlar arasında “Mahmut Kaşkarlı’nın “Divan-i Lügat’it Türk”; Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig”; Ahmet Yükneki’nin “Atabetül Hakayık” adlı eserlerin Karluk Uygur dilinde yazıldığı sıkça konuşulmaktadır.

Öncelikle, “Karluk” sözü Tarih bilim adamlarının araştırmalarına göre bir tayfanın adı değildir. Sadece soyut özel isimdir. Birkaç etnik halklara verilen genel isimdir. Bu eski kavramı leksikolojik ve semantik bakımından inceleyecek olursak; “Karlı dağın etrafında yaşayanlar” şeklinde ortaya çıktığını görmek mümkündür. Karlı dağ dediğimiz günümüz dağlarından Aladağ olmasın?. Aladağın etrafında oturanlar genelde Üysin ve Kanlı tayfaları olduğu belli. Bu tayfaların oğuzlarla karışması sonradan oluşan tarihi bir olaydır. “Karluk” kavramını Özbek ve Uygurlara ekleyen Rus bilim adamı N. A. Baskakov’tur.

(N. A. Baskakov, 1969:25) Bu kavram bilimsel açıdan incelenmediği için bu alanda çalışan araştırmacıları da çıkmaza sürüklemektedir.

Karahanlılar döneminde büyük ün kazanan “Divan-i Lügat’it Türk” ve “Kutadgu Bilig” eserleri ortama göre Hakan, Bograhan dilinde, tayfa ilişkisine göre Karluk dilinde, tarihi- medeni ilişkisi ve yazılı edebi geleneğine göre ise Karluk- Uygur dili olarak bilinmektedir. Ünlü bilim adamı A. N. Samayloviç XI-XVI yüzyıllarda Orta Asya’da ortaya çıkan bütün Türk eserlerinin dili ortak edebi dil ve aynı edebi geleneği izlediğini savunmuştur. (Samoyloviç, 1928:57). Bu görüşün aksine Emir Necip sadece XIV. Yüzyılda Altın Orda ve Mısır’da yayınlanmış eserleri birkaç edebi dile ayırmıştır; 1. Eski Türkmen edebi dili 2. Oğuz – Kıpçak edebi dili; 3. Kıpçak –Oğuz edebi dili (Necip,1965:11).

Professör B. Sağındıkoğlu bu konuyla ilgili görüşünü şu şekilde dile getirmiştir; «XI-XVI. Yüzyıl aralığında halk arasına dağılmış yazılı edebiyatın herhangi bir nüshasını Eski Türk Edebi Dili olarak gösterirsek yanlış olmaz. “Eski edebi dil” anlayışına günümüz edebi dil anlayışıyla yaklaşamayız. Buradaki önemli bir nokta çok eskide bir edebi geleneğin, bir edebi dilin çeşitli bölgelerde değişik dönemlerde çoğu kez renk değiştirmiş olması ve kendilerine ait özelliklerle ortaya çıkmasıdır. Eski Türk edebi dili’nin birkaç dalları ve varyantları mevcuttur. Örneğin; Oğuz- Kıpçak, Eski Türkmen, Eski Özbek, Kıpçak- Oğuz vs. edebi dil olarak adlandırdığımız dil, İdil ırmağı boyundaki Orta Asya ve Kazakistan’da oluşmuş eski Türk Edebi dilinin değişik dalları veya sıfatlarıdır. Bu dillerin herhangi birinde yaşamış, belli bir tayfanın dili mevcuttur. Söz konusu Karahanlılar devletinde gelişmiş edebiyat alanına hangi tayfanın dili temel oluşturmuştur? Bize göre argu, çıgıl (çigil) tayfalarıdır. Bu belgeyi Mahmut Kaşkarlı’nın eserlerine dayanarak veriyoruz. Karahanlılar edebiyatında sık ve genel kullanılan bazı kelimelerin argu, çıgıl tayfalarının kelimeleri olduğu her yönüyle açıklanmıştır. Örneğin; ürün (beyaz), acun (dünya) yarlıg (yarlık), on (sağ, sol değildir), kum (kum), müç (kedi)- bunlar çıgıl tayfalarına ait kelimelerdir. Bayat (Hüda), tarhan (unvan) kanu (hangisi), çıgan (yoksul) vb. argu tayfalarına ait kelimelerdir. Ayrıca argu ve çıgıl tayfalarının Mahmut Kaşkarlı’nın gösterdiği fonetik ve dilbilgisi açısından özellikleri “Kutadgu Bilig”de yeterli derecede bulunmaktadır. Tarihi buluntular Karahanlılar devletinin edebiyat eserleri Eski Türk edebi dilinin Argu- Çıgıl nüshasında yazılmıştır kanısına varmamızı onaylamışcasınadır. Bundan sonra “Bu edebi dil”, “şu edebi dil” olarak birkaç edebi dile ayırmamız doğru olmaz. Nerde ve hangi dönemde ortaya çıktığı belirlenerek Eski Türk edebi dilinin Oğuz nüshası, Eski Türk edebi dilinin Kıpçak nüshası, Eski Türk edebi dilinin Türkmen nüshası vs. gibi adlandırmamız uygun olur. Kısacası A.N. Samayloviç’in deyişiyle bütün Türk halkları belli bir dönemlerde ortak edebi geleneği, bir edebi dili kullandığını kabullenmeliyiz. Yetmiş seksen fayız ortak özellikleri bir kenara koyup en az yirmi otuz fayız özelliklerle yola çıkmak mantığa ters düşmektedir.

“Aynı edebi gelenek” deyişinin anlamı çok geniştir. Bu deyişin dil göstergesine Orta asırdaki bütün eserlerde karşımıza çıkan Tanrıya, Peygambere övgü söylemek, eski unsurları çok ya da az kullanmak, şairin ya da yazarın belli bir görüşü konu alması ya da almaması gibi birçok (“edebi dil” adlı kullanımın içeriğine sığmayan) meseleler girmektedir (Sağyandykoğlu, 2002:4,5).

B. Sagındıkoğlu’nun fikrine göre “Kutadgu Bilig” eseri eski Türk Edebi dilinin Argu- Çıgıl nüshasında yazılmıştır. Eğer Argu, Çıgıl tayfalarının günümüz Oğuz, Kıpçak tayfalarıyla karıştığını göz önünde bulundurursak bu anlayışı “Eski Türk edebi dilinin Oğuz- Kıpçak nüshası” olarak değiştirmek mümkündür.

Bizce, Oğuz- Kıpçak isimlerini aynı anda söylemenin zararı yoktur. Bir yönden hangi dilin üstün olduğunu gösterirse diğer yönden bunların bir devirlerde aynı çatı altında olduğunu ispatlamaktadır. “Kutadgu Bilig” eserinin Oğuz- Kıpçak diliyle yazıldığını aşağıda gösterilen bilimsel kanıtlar kuvvetlendirmektedir.

Birincisi, bilim dünyasında geniş çaplı araştırmalar yapmış ünlü tarihçilerin görüşlerine ve yorumlarına önem vermeliyiz. Örneğin söz konusu eser hakkında bilim adamı V. V. Bartold şöyle demiştir; “Karahanlılar hiçbir zaman kendilerini Uygur olarak tanıtmamış ve söylememiştir. Yusuf’un kullandığı dil Balasagun dili Uygurca değildir” (Bartold, 1963:316). Böylece Karahanlılar devletinin halkı Uygur olmadığını, ayrıca Yusuf’un kullandığı dil Uygur dili olmadığı açıkça gösterilmiştir. Diğer bir deyişle dünya çapındaki önemli bilim adamı “Kutadgu Bilig” eserinin Oğuz, Kıpçak tayfalarının diliyle yazıldığını savunmuştur.

Diğer yönden Oğuz, Kıpçak, Karluk dil özelliklerinin eserlerde sık kullanılması o eserin hangi dilde yazıldığını ortaya koyar. Örneğin; “Kutadgu Bilig” de Oğuz ve Kıpçaklara ait “Hüda” kavramını bildiren “bayat, “idi” kelimeleri, Uygur eserlerinde kullanılan “ugan, tanrı” kelimelerine nazaran sıkça yer almıştır. Burada Oğuz tayfalarından birinin de adı Bayat olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Oğuz ve Kıpçak dillerine ait “Peygamber” kavramını bildiren “yalavaç, savçı” kelimeleri Uygurların da aynı anlamı bildirdiği “yalavar” kelimesinin yerine kullanılmıştır. “Yalavar” eserde hiç kullanılmamıştır.

Eserlerin dilini net bir şekilde açıklamak için en doğru yol statistik yöntemdir. Bu yöntem son yıllarda bilim dünyasında sıkça kullanılmaya başlamıştır. Bu yöntemi XIV yüzyılda yazılmış Kutb’un “Hüsrev ü Şirin” eserinin dilindeki Oğuz, Kıpçak özelliklerinin hangisi üstün olduğunu belirlemek için ünlü Türkolog A. İbatov kullanmıştır. İbatov “Hüsrev ü Şirin” destanında karışık kullanılan III şahıs iyelik ekinin belirtme halini ((-i+n, -sı+n ve -i+ni, sı+ni) karşılaştırarak böyle sonuç elde etmiştir: “Oğuz Karluk dillerine ait -i+ni, -i+ni şekli 211 kez kullanılmış, Kıpçak diline ait -sı+n, -si+n şekli 538 kez kullanılmış yani 327 kez fazla kullanılmıştır. Bunun gibi Oğuz Karluk dillerine ait -sı+n, -si+n şekli, 9 defa kullanılmış, Kıpçak diline ait sı+ni, si+ni şekli 38 kez yani 29 kez fazla kullanılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda “Hüsrev ü

Şirin” destanının dili Kıpçak dili özelliklerini taşımaktadır (İbatov, 1974:18). Bütün tarihi eserlerin dildeki özellikleri bizce bu şekilde araştırılması gerekir.

Biz fikirlerimizi kuvvetlendirmek için “Kutadgu Bilig” eserinde rastladığımız bazı özelliklerin bir bölümüne analiz yapmayı uygun gördük. Eserde karsılaştığımız isimleri inceleme esnasında onların hangi edebi mirasa ait olduğunu görmek mümkündür.

“Kutadgu Bilig” eserinde kullanılan akrabalık isimler şu şekildedir; ata “baba”, ana “anne”, oğul “oğul”, oğlan “oğlan”, küdegü “damat”, evçi “kadın”, tişi “bayan”, kadın “kayın ata”, karındaş “kardeş”, kadaş “kardeş”, urı “erkek çocuk”, kenç “bebek”, ög “üvey anne” vs. Bunların bazıları günümüz Türk lehçelerinde şu şekilde kullanılmaktadır; “Ata” - Tür., Az., Başk., Kaz., Kırg., Tat., Türkm.,; “Ota” Özb, “Atılar” Uyg; “Ana” – Tür., Az., Kaz., Uyg; “Äsä” Başk; “Ene” Kırg; “Ona” Özb; “Äni” Tat; “Ese, ene” Türk; “Ogul”- Tür., Az., Tat., Türkm., Uyg, “ul ~ ul” Başk., Kaz.,, Tat; “**uul**” Kırg. Akraba ilişkilerini bildiren isimlerin bir bölümü günümüz Türk lehçelerinin kelime hazinesinden uzaklaşmıştır. Bazılarının dış şekilleri benzese de anlam bakımından farklıdır. Örneğin “Ata” Kazak dilinde “baba” anlamında değil, “babanın babası”, “eşinin babası” anlamlarını karşılamaktadır. Ayrıca Kazaklar annelerine “şeşe” diye hitap eder. “Ana” isminin “kendi annesi” kavramından öte genel “ana” annelere verilen addır. Türkmen ve Kırgızca’da “ene” sözü “ana” sözünü karşılar, Kazakçada ise evli çiftlerin anneleri bir birine “ene” olur. Başkurtça’da “Äsä”, Türkmencedeki “ese” isimleri “şeşe” sözünden ses düşerek oluşan kelime olabilir. “Kutadgu Bilig” eserinde rastladığımız “kadın” (kayın ata) kavramı günümüzde kullanılmamaktadır. “kayın” sadece nesne olarak kullanılır. Kayın ata, kayın ene, kayın aga, kayın yurt vs. Eserlerde “karındaş” hem erkek çocuklara hem de kız çocuklarına aynı anda kullanılmıştır. Kazak dilinde günümüzde bu kelimenin cinsi ayrılmıştır. “Ögey şeşe” (Üvey anne) kelimesindeki “ög” kelimesi de dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu isim “kendisi doğurmamış, yetiştirmiş, yabancı, yat” anlamlarını veren ögey kelimesinin içeriğinde kullanılır. Ögey Kazakçada sıfat anlamını verir ve nesne olarak kullanılır. Bu kelimenin hem morfolojik hem sentaks bakımından geliştiğini göstermektedir.

Eski Türk eserlerinde karşımıza çıkan vücut isimleri karın KB (karın), sakal KB (sakal), saç KB (şaş), yarı KB (yin), burun KB (murın), baş KB, AH (bas), ağız KB, AH (avız) vs. isimler günümüz Türk lehçelerinde bu şekilde kullanılmaktadır.

“Karın” Türk, Başk, Kaz, Kırg, Tat, “Garın” Az, Türkm, “korın” Özb, “kerin” Uyg; “sakal” Tür, Kaz, Kırg, Tat, Türkm, Uyg; “saggal” Az, “hakal” Başk, “sokol” özb; “saç”Tür, Az, Türkm; “sas” Başk, “şaş”; “çaç” Kırg, Uyg; “soç” Özb, “çaç” Tat., “Ağız” Tür, Az, Türkm, “avız” Kazak, Tat; “avız” başk, “ogız” Özb; “ooz” Kırg, “egiz” uyg; “Burun” Türk, Az, Türkm, Özb, Uyg; “murın” Kazak, Kırg, “moron” Başk, “borın” Tat. (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri

Sözlüğü.1991). Bu karşılaştırma esnasında orta asırlardaki isim kavramlarının Oğuz dillerinde çok az diyecek kadar kelimelerin değişime uğradığını görmek mümkündür. “burun” Oğuz dilleri ve Karluk Uygur dillerinde aynı, Kıpçak dillerinde b > m değişimi oluşmuştur. Bu değişim eserlerin yazıldığı dönemden önce mi oluşmuş yoksa sonra mı bu netlik kazanmış değildir. Azerbaycan dilinde “sakal”ın “saggal” şeklinde olması Kırgız dilinde “ağzın” “ooz” olması, sonraki dönemlerde oluşmuş olaydır. Eklerde karşılaştığımız dar ünlüler önlerinde bulunan kökteki açık ünlüleri etkilemesi Türkoloji alanında “Uygur umlavıtı” olarak adlandırılmaktadır. (M. Tomanov, 2002:415). “Uygur umlavıtı”nın etkisiyle değişen kelimelere karın ~ kerin, ağız ~ egiz kavramları girer.

Eserde geçen mevsimler ve zamani ifade eden kelimeleri inceleyecek olursak: yay (yaz), kış (kış), küz (sonbahar, küz), ay (ay vakit, miktar) togar (dogu), tan (sabah), tün (gece), kün (kүн, gündüz zamanı), күndüz (gündüz) v.b

Gunumuz Turk lehcelerinde: yaz Tur.,Uyg., yay Az., Yäy Bask., Yoz Ozb., Jaz Kaz., Djay Kirg., Kış Tur., Bask.,Kırg., Ozb., Tat., Uyg., Gış- Az., Turk., Kıs-Kaz., Tan- Bask., Kaz., Kirg., Tat., Uyg., Tan- Tur., Dan- Az., Ton Ozb., Dan-Turkm., Kün- Kaz., Ozb., Kirg., Uyg., Gün- Tur., Az., Turkm., Kön Bask., Tat., Kündüz Kaz., Kirg., Ozb., Uyg., gündüz- Tur., Az., Turk., köndoş Bask., köndiz Tat v.b

“Kutadgu Bilig” eserinde ‘jaz’ isminin ‘yay’ seklide vardır, ‘yaz’ sekli Atabetul Hakayik eserinde karsimiza cikmaktadır. Gunumuz Turk lehcelerinden Baskurt, Tatar, Azerbaycan, Kirgiz ‘yay’ seklini kullanirsa, Turk, Uygur, Ozbek, Kazak ‘jaz’ seklini kullanmaktadır. Bu Orta asirlada bile ‘jaz’ seklinin ikiye ayrildigini gostermektedir. Butun Turk lehcelerin bu kavram temelinde ikiye ayrildigini gormek ve fikir yurutmek mumkundur. Inceledigimiz diger kelimeler t, q, k, sert unsuzlerin yumasamasiyla ozellik tasimaktadır. Bu ozelliklerle Karluk-Uygur dilleri Kipcak dil grubuna yakinklik gosterir. Kelme basindaki sert unsuzleri orta asirlarda eski Turk eserleri ve Kipcak Karluk-Uygur dilleri korumus diye düşünülubilir. Ayrica “Kutadgu Bilig” eserinde karsistigimiz hayvan isimleri: kedzik (geyik), böri (kurt), tilkü (tilki), Tekä (dag keçisi), elik (maral), kulan (kulan), arslan (arışlan), yanan (yagan (fill), Teyin (sincap), kiş (bulgin) ivik (maral) erkac (dag keçisi) sigun (geyik) vb

Gunumuz Turk lehcelerinde: Arslan- Tur., Az., Arslan- Bask., Ozb., Tat., Turkm., Uyg., Aristan-Kaz., Kirg., Tilki- Tur., Turkm., Tülkü-Az., Kirg., Tölkö bask., Tölki-Tat., Tülki Tat., Tülki Kaz., Ozb. Tat., Tekä Az., Bask.,Ozb., tat., teke- Tur., Kaz., Kirg., Turkm., Tekä- Uyg. Tilki kelimelesinin ilk hecesi orta asir eserlerinde dudak ‘i’ unlusunu araciyla soylenebilir. Gunumuz lehcelerinde bu ozellik sadece Turk ve Turkmen dillerinde korunmustur. Diger lehcelerde bu ozellik ‘ü’ unlu sesle soylenebilir. Genelde Turk dillerinin ozelliklerinde bu kelime ‘Tülkü’ olmasi gerekir. Ic ve dis etkinlerden dolayi Oguş grubunda degisime ugramistir. “Kutadgu Bilig” eserinde bu ozelligin korunmasi eserin Oguş dillerinde yazildiginibir kez daha goş onune sermektedir. Orta asir

eserlerini arastiran bilim adami M. Sabir tilki kelimesinin etimolojisi uzerine Turkolog V. Bang'in gorusune katilmadigini gormek mumkundur. V Bang tilki kelimesinin tülki~ tülkü seklinde metatez olayi sonucu seslerin degisimi araciyla yapilmistir. Türk lehçelerinde tük-‘yun, saç, -li/lü sıfat fiildir seklinde beyan etmişti. M. Sabir ise: bu kelimedede metatez yoktur. Bu kelminin kökü tül. Bu eski bir köktür. Kazak dilinde tüle – (tül-e) fiilin iceginden anlamak mumkundur. Yani bu hayvanin ismi mevsim ozellikleriyle baglidir. Buradaki – ki fiilden isim yapan eski bir ek olarak bilinmektedir. (M. Sabyr, 2004: 45)

Bize gore tilki sozu ‘eski turk sozlugundeki tülüg kelimesinden ortaya cikmistir. Tülüg+inan- yunlu hayvan. Metonim kanununa gore Tülüg temelinde sifattir. Bu kelime ‘yun’köküne dayanmaktadır. Arislan kelimesinin etimolojisi uzerinde de bir suru fikirler bulunmaktadır. V. Sevortyan arastirmalarinda K. Brokkelman, G. Vambery, Y. Nemet arastirmalari uzerinde durmustur. Borkkelman bu kelimenin ilk bolmunu hayvanlarin kukremesinden olustugunu leksikolojik ozellik olarak vurguladiysa, son bolumundeki –lan ek olarak gostermistir. Vamberry ‘aris’ kuvvetli hayvan’ seklinde aciklamistir. Nemet arsil ‘kirmizi-sari hayvan seklinde beyan etmistir. B. Sagindikulu ‘aris’ kelimesini taklit kelime oldgunu: Aris-tin sonundaki –lan, tan bi donemdeki nesnedir. Bu kelimenin butun sekli Mogolcada korunmustur. Bunun Mogolcada ince sekli ‘erselen’ mitoloji efsanesiyle ilgili bes cesit rengi var arislan. Demek alan/ elen rengi ifade eden kelimelerdir. N sesinin cogunlukla dusmesini göz önünde bulundurursak ‘aris’ kelimesine eklenmiş ‘alan’ gunumuz ‘sls’ sifati olma ihtimali vardir. (B. Sagyndykuly, 1994:40).

Kazak dilindeki ozgurlugu, tatli yaramazliklari ifade eden ‘arasalan’ isminin ve kopek hareketini bildiren ‘arsalanda’ fillerin olmasi bircok ip ucunu ortaya koymaktadır. Arislanin yurusu, hareketi boylesine sifatin, ismin, fiilin ortaya cikmasina neden olmustur. Tam anlami unutuldugundan ‘arislana’ ilgi yok gibi gozukmektedir. Tunguz-Mancu dillerinde de bu kelimenin ismi ‘arsalan’ Bu nedenle bu kelimenin etimolojisini ‘arsalan isminden aramamiz uygun olur.

Eserdeki ev hayvanlarinin isimleri: yilki (yilki), koy (koyun, yd (inek), at (at), kozi (kuzu), titir (devenin bir cinsi), tay (tay), bugra (bura), okuz (okuz), buka (boga), katir (kasir), kogut (at), it (kopek, it), kopek (kopek, it), muyuz (boynuzlu hayvanlar), ugur , uynd (yilki) v.b.

Gunumuz Turk lehcelerinde koy- Kaz., Kirg., Uyg., kuy- Ozb., Sarik- Tat., goyun- Turkm., Az., koyun- Tur.,at- T]r., AZ., Bask., Kaz., Kirg., Tat., T]rkm., Uyg., ot- Ozb., tay- Turk., bask., Kaz., Tat., Kirg., Turkm., Uyg., toy- Ozb., day- Az., okuz Turkm., Tur., Az., ugiz Bask., Tat., Oguz- Kaz., Kirg., Hokiz- Ozb., Hokuz- Uyg., Buka- Kaz., Kirg., Uyg., Ugiz- Bask., Tat., Boga- Tur., Buga- Az., Turkm.,

Kutadgu Bilig ve Atabetul Hakayik eserlerinde genel halk arasinda kullanılan ‘teva’ (deve) kelimesi kullanilmamistir. Bu kelimenin yerine agiz ozelliklerini

gosteren ‘titir (devenin bir cinsi) ismi kullanılmıstır. Eserlerdeki agız ozelliklerini gosteren önemli ozelliklerden biri budur. Ayrıca ‘ud’ kelimesi de inek anlamını vermektedir. Kaskarlı Mahmur bu kelimenin yanına cigil kelime şeklinde işaret koymuştur. Bu kelimeye bagız ozelligini tasırmaktadır. Oguz guruba ait ‘koyun’ kelimesinin yerine turkluk kelime ‘koy’ kelimesi kullanılmıstır. Turk halklarında at, tay kelimelerin hiç degismeye ugramadan kullanılan kelimelerdir. Sadece Azerbaycan dilinde –t sesi –d sesine degismistir. ‘yilki’ anlamını veren ‘yund’ Orhun Yeneseı abidelerinin dilinde ‘yunt’ Kel’me sonundak’ –t yumusamus ve oguz ozelliklerini kazanmıstır. Orta asırlardaki agız ozelliklerini taşıyan kelime olabilir. Kazakcadaki jip-jiltir, jip-jilmagay, tap –taza kavramlarını ifade eden sıfat kelimelerin icerisinde rastlamak mümkündür. Kopek, it- kipcak dillerinin ozelligi. Kisacasi bu sozler eser dillerinin leksikolojik icerisini incelememize on ayak olur.

Yemek isimleri: aş (as), etmek (nan), yegu (as, yemek), icku (icecek), kimiz (kimiz), sut (sut), tuz (tuz), kurut (kurt), yon (dondurulmus yag), yogurt (ayran), turmak (peynir, yag, et eklenmis yag) v.b.

Turk lehcelerinde: azik- Turk., Bask., Kaz., Kirg.: azig- Az., azik-avkan- Ozb., Tat., aazik Tukm., azik-tulik Uyg., yogurt Tur., Az., yogurt Bask., yogurt Tat, Az.,yogirt Tat., ayran Kaz., Kirg.,sut-tur.,Kaz., Kirg.,Ozbk., Uyg., sud- Az., Hot- Bask., sot-Ttat., Toz- Bask., Tat., Duz- Az., Turk., tuz- Kaz., Kirg., Kurut-Turk., Kirg., Ozb., Gurut- Az., korot- Tat., Kurt Kaz., Gurt Turk., Kurt- Uyg

‘Kutadgu Bilig’ eserini gunumuz dillerle karsilastirdigimizda eski turk ‘u’ unlusunun Baskurt, Tatar, dillerinde ‘o’ unlusune, Kazakcadaki ‘u’ sesine degismesi, ayrıca **t, k**, seslerinin **d, g** sesine degismesi dogal bir olay olarak bilinmektedir. Eserlerdeki isim yapan eklerin de eski dil ve cagdas dillerde ortak olması eski dildeki cogu gramer ozelliklerin gunumuz oguz –kipcak varyantlarında yazildigini gostermemize imkan vermektedir. Bu ozelliklerin birkaci uzerinde duralim: Kutadgu Bilig eserinde isim yapan etkin eklerin biri-us ekidir. Bu ek gunumuz Turk lehcelerinde sikca karsimiza cikar. Eski dilde : yemis, kecmis, yumus, tokus, ukus, bilis, kenes vb. kelimelerini turetmistir. Azerbaycan dilini uzun bir sure arastiran V. Sevortyan da (E.V. Sevortian, 1966:438) **bu dilin zengin kaynaklari temelinde – s ekinin en eski eki arasındadır.**

-unc (-unc, -inc, -inc,-nc) ekleriyle biten birkac soz eser leksikolojisinde bulunmaktadır. Korkunc, umunc, sevinc, okunuc vb. A. N. Kononov (A.N. Kononov, 1941:52) bu ekleri – n ve – c eklerinin eki olarak saymaktadır. Bizde bu fikre katiliyoruz.

-lug (-luk, -lig, -lik,-luk,-lig,-lik) ekleri. Bu ek hem eski hem gunumuz dillerde en verimli ek olarak bilinmektedir. Bu yuzden bu eklerin fonetik sekilleri de cok zengindir. Ornegin Azerbaycan dillerinde dort varyant (-lik/-lik/-luk- lug): Kazak d’l’nde alti varyanti (-lik/ -lik/luk,/dik, tik): Kirgizcada hatta on varyanti

mevcuttur. XI yüzyıl eserlerin dilinde sekiz varyant bulunmaktadır. Örneğin: yoklug, toklug, konuklug, yalnızluk, yadaklık, atalık, torylyg, edyuglug, sevugluk, butunluk.

UG (-uk/ug,uk/ ig/ ik/ g/ k) ekleri. Bu ekler hem isim hem sıfat hem de fiil yapmaktadır. Kudug, bodug, olurug, kapug, kedzik, esik, cerig, yilig, asig, tusug, ulug, kecig, olug, pusug, yaruk, tatug vb. Bu adı geçen ekler ug/ uk/ ig/ ik şekilleri unsuzla başlayan kelimelere eklenir. (g/k) ise unluden biten kelimelere eklenir. Kalın unluelerin ince olması sert unluelerin yumuşaması bu eklerin çoğalmasına neden olmuştur.

Lag/ -lak ekleri. Bu ek eski dilde üç kelimenin içerisinde bulunmaktadır. Tarlag, tarıglag, turuglak. Bu ek eski Türk ve günümüz dillerde eşyaların toplamını, toplanmış grubun yerini göstermektedir. Orhun Yeneseý dillerinde ekleri araştıran dilci A. Esenkulov şöyle demiştir: -lag ekiyle birçok kelimeler yapılmıştır. Baskurt: torlak, kaslak, avlak, Azerbaycan : buzlag, duzlag, otlag, Kazakçada muzdak, kundak, domalak, jaltak, avlak. Fakat bu ekler günümüzde işlek ek sayılmamaktadır. (A.Esenkulov, 1976:24).

-an eki. Bu eki de Sevortyan en eski ek olarak bilinmektedir. (E.V. Sevortian, 1966:322. Bu ekle hiçbir Türk dilleri yeni söz türetmemektedir. Ancak bir sürü kelimelerin içerisinde de bulunmaktadır. Yılan, kalkan, evran, oğlan, tukan, tuman

-ut (-ut/-it/-t)eki. Bu ekle de yeni kelime türetmemektedir. Bu ek de bir sürü kelimeye karşın çıkmaktadır. Örneğin: yurt, kedzut, konut, yogurt, kurt, uvut Bu verdığımız örneklerden yola çıkarak eserlerde Oğuz – Kıpçak dillerinin Karluk- Uygur dillerine nazaran etkisinin fazla olduğunu fark etmek mümkündür.

Diğer Türk lehçelerinde yok, Oğuz dillerinde bulunan birçok isimlerin ‘Kutadgu Bilig’ eserinde bulunması, Oğuz dillerinin fonetik işareti olarak sayılan ses özelliklerinin yadigar dilinde bulunması Oğuz eklerinin eski eserlerde sık kullanılması, Kaskarlı Mahmud eserinin edebî sözlerin günümüz Oğuz dilleri ve XI yüzyıldaki edebî eser diline ortak olması, bilimadamlarının Uygur dilinde olarak gösterilen kelimelerin bulunmaması, ‘Kutadgu Bilig’ Karluk-Uygur dilinde yazılmış şeklindeki fikirlere şüpheli bakmamıza imkan vermektedir. Kesin bir bilgiye dayanarak gösterecek olursak Oğuz dilleri ve Kıpçak dillerinin eserlere kattığı pay çok büyüktür.

“Kutadgu Bilig” didaktik bir eserdir. Eser nasihat, öğüt, akıl, fikir verme ve insanları gerçeğe, nazik davranmaya, gerçekliğe, değerli insanlık özelliklere götürmektedir. Eser baştan sona kadar insan faktörünü ön planda tuttuğu için insan hakkında, insan doğası, keyfi, psikolojisi, huyu, geleneği, göreneği hakkında değişik kavramları içerir.

Sonuç olarak eser fonetik ve morfolojik açıdan da leksikolojik özellikleri açısından da Oğuz Kıpçak dillerinde yazıldığını göstermektedir. Diğer bir deyişle Oğuz veya Kıpçak dillerine ait özellikler eserde sıkça kullanılmıştır. Bu özellik edebi mirasın hangi dilde yazıldığını gösteren delildir. Mahmut Kaşkarlı “Divani Lügat it Türk” adlı eserinde her kelimenin yanına hangi tayfaya ait olduğunu göstermiştir. Oğuz – Kıpçak, veya Oğuz, Kıpçak dillerine ait olan kelimelerin çoğu “Kutadgu Bilig” eserinde bulunmaktadır. Aksine Karluk-Uygur diline ait kelimeler eserde kullanılmamıştır. Bu tarihi kaynak “Kutadgu Bilig” Oğuz- Kıpçak dilinde yazılmış olduğunu göz önümüze sermektedir.

Eser günümüzde de araştırılmaktadır. Adı geçen yöntemlerin birer birer bilimsel kullanıma dönüşmesi an meselesi. Oğuz, Kıpçak dillerinin direk mirasçıları olan Türk, Türkmen, Kazak, Nogay, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Azerbaycan dillerinin orta asır eserlerine ne kadar ilgisi olduğu da net bir şekilde açıklanacaktır.

Kaynakça

N.A.Baskakov. Vvedenye v izucenye turkskih iazykov; Visshaya shkola, Moskova 1962. – 332.

V.V. Bartold. Türkistan Medeni Hayatının Tarihi; c. II, bölüm I. Moskova 1963. – 632.

A.Esenkulov. Kone turki jazba eskertkishterindegi kosimshalar; Gylym, Almatı 1976. – 62.

A. İbatov. «Kutbun «Husrev ve Şirin» manzumesinin sözlüğü; Gylym. Almatı 1974. –270.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü; Kültür Bakanlığı, Ankara: 1991–1183.

A.N. Kononov. Grammatika turetskogo iazyka; Nauka, Moskova 1941. – 86.

E.N Necip. XIV yy. Mısır Memlüklerinin Kıpçak-Oğuz Edebi Dili; ADD. Moskova 1965 – 220.

B. Sağındykoğlu. «Hibatu'l-Hakaik» – XII yy. Eseri; Kazak universiteti. Almatı 2002 – 184.

B. Sağındykuly. Kazak tili leksikası damuyinin etimologiyalik negizderi; Sanat, Almatı 1994. – 168.

M. Sabur. Сабыр М. Orta turki dili leksikasi ve kazak dili leksikasinin sabaktastigi. (XIV asir jazba eskertkishteri negizinde). – Kazak universiteti. Almatı, 2004. – 316.

A.N. Samoyloviç Orta Asya Türk Dili Edebiyatının Tarihine İlişkin, «Ali Şir Dünyası» St. Petersburg. 1928 – 328.

E.V. Sevortian. Affiksi imennogo slovoobrozovania v azerbaidjanskom iazyke; Nauka, Moskova 1966. – 438.

M. Tomanov. Kazak dilinin tarihi grammatikasi. Mektep. Almatı. 1988. – 264.

DIKKATINIZE TESEKKURLER!